

APHRODİSİAS'TAKİ APHRODİT TAPINAĞI TAMENOSU

Yrd. Doç. Dr. Seyhan DORUK

Temenos özellikle kutsal yer olarak ayrılmış alanları belirtmek için kullanılan Grekçe bir terimdir¹. İster paganizm döneminde isterse çok ve tek tanrılı dönemlerde olsun, tüm inanç dünyasında kutsal yerler için özel alanlar ayrılmış ve bunların sınırları bir duvarla çevrilerek belirlenmiştir. Günümüzde de hangi dinî anlayışa ait olursa olsun, tüm tapınaklar çevrelerinde böyle özel bir alana sahiptirler. Bazı dönemlerde, çağının anlayışına göre bu alanlara çok fazla önem verilmiş, birtakım özel ayrıcalıklar tanınmış, bunun da ötesinde bu alanlara sığınanlara dokunulmazlık hakkı dahi verilmiştir. Prof. Dr. Kenan T. Erim tarafından 1960 lı yılların başından itibaren Aphrodisias'ta sürdürülen kazılarda ortaya çıkarılan yazılı belgelerden anlaşıldığına göre² Aphrodit Tapınağı Temenosu da böyle bir alandı.

1 Homeros'un kullanımına göre temenos, bir kiralın veya bir tanrının kullanımına ayrılmış, sınırları duvarla belirtilmiş alandır. Daha sonraları hemen hemen her zaman tanrının arazisi olarak kullanılmıştır. Daha dar bir anlamda temenos, bir kutsal alan, hieron veya bölge, peribolos, kült yapısı ve tanrının sunağını içeren kutsal sahadır. Bk. *Oxford Classical Dictionary*, 1950, 882. Temenos maddesi.

2 .1969 yılında tiyatro sahne binasının duvarında Aphrodisias'm tarihine ve Anadolu'da Roma siyaseti konusuna ışık tutan birçok yazıt ele geçmiştir. Bu yazıtların M.ö. -I. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bölümlerinde Aphrodisias'm Triumvirlik ve Senato kararıyla Roma'dan özel imtiyazlar aldığı, kentin bağımsızlık ve vergi muafiyetinin garanti edildiği, ayrıca Aphrodit kutsal alanına sığınanların dokunulmazlık haklarının gözetildiği belirtilmektedir. Yazıtlar ve ayrıcalıklar konusunda geniş bilgi için Bk.: K.T. Erim, "The Ninth Campaign of Excavations at Aphrodisias in Caria 1969", *TürkAD* 18, 1970, 87—88; K.T. Erim, "The Ninth Campaign of Excavations at Aphrodisias in Caria 1969", *VII. Türk Tarih Kongresi*, cilt I, Ankara 1972, 151—52; J. Reynolds, "The Inscriptions of Aphrodisias", *Proceedings of the Xth. International Congress of Classical Archeology*, cilt I I I, Ankara 1978, 629, 632; J. Reynolds, *Aphrodisias and Home (JRS Monograph I)*, London 1982, dokümanlar 8, 9, 10; K.T. Erim, *Aphrodisias, City of Venus Aphrodite*, New York-Oxford 1986, 30, 79 v.d.; J. Reynolds, "The Inscriptions", *Aphrodisias de Carie*, Colloque de l'universite de Lille I I I, Paris 1987, 82. Bu yazıtlar ele geçmeden önce de Aphrodisias'a Roma'nın bazı ayrıcalıklar tanıdığı bilinmektedir. Bk. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minör*, Princeton-New Jersey 1950, cilt I, 432—33 ve cilt I I I, bölüm 17, dip n. 43; bölüm 18, dip n. 15.

1904 te Gaudin'in kazılarında ele geçen aslan başı şeklindeki çörtent¹ ve Erim'in çalışmalarında bulunan, tanrıçayı oturur durumda tasvir eden figürin parçalarına⁴ göre, bu alanın M.Ö. VI. yüzyıldan itibaren tapınağa sahip bir kült yeri olduğu anlaşılmıştır. Kazılar alanın giderek artan bir önem kazandığını, özellikle Roma İmparatorluk Döneminden başlayarak öneminin daha da arttığını ortaya koymuştur. Bugün mimarî öğelerinin çoğunluğu Avgustus Dönemine tarihlenen tapınak, M.S. V. yüzyılda büyük bir değişikliğe uğratılmış ve bazilika planlı Hıristiyan kilisesi şekline dönüştürülmüştür^{5/}

Bugünkü verilere göre, Temenos alanını sınırlayan "Temenos duvarının" Roma Döneminden önceki durumu ve alanın ne kadar büyüklükte olduğu konusunda kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bunun da ötesinde Bizanslılar tapınak alanını o kadar değiştirmişlerdir ki Temenos alanını üç yönde çeviren portiklerin ve doğu duvarın mimarî öğelerinin Roma Çağma, özellikle imparator Hadrian Dönemine ait olduğu saptanmasına rağmen⁶, alanın o zamandaki durumunun bile anlaşılması oldukça zorlaşmıştır.

Aplirodisias kazı ve onarım çalışmalarına katıldığımın ikinci sezonu olan 1987 kazılarının sonlarına doğru, Sayın Erim çözüm bekleyen birçok sorunların aydınlığa kavuşturulması için önemli bulduğu bu konu üzerinde çalışmamı önermiştir⁷. Zamanın detaylı inceleme için yetersiz olması nedeniyle kazı yapmaksızın yüzeyde bulunan elemanları gözden geçirerek bazılarını çizim ve fotoğraflarla belgeledik; tanımlarını yapabildik ve bunlara dayanarak bu sezon için bazı sonuçlara ulaşabildik. Gelecekte yapacağımız çalışmalarla hemen hemen her elemanı mevcut olan yapı kompleksinin zamanındaki durumunu ve tarih içindeki yerini daha iyi anlayabileceğimizi ümit ediyoruz.

3 I. Collignon, *Revue de l'Art Ancien et Moderne* 19,1906, 33, Fig. 11; Erim, *Aphrodisias* (dipn.2), 58; J.D. Geniere, "Aphrodisias-Preromaine", *Aphrodisias de Carie*, (dip n. 2), 54, Fig. 60.

4 Erim, *Aphrodisias* (dip n. 2), 58.

5 Tapınağın evreleri konusunda geniş bilgi için Bk. Erim, *Aphrosias* (dip n. 2), 54—59. Erim'in araştırmalarından önce tapınak yanlış bir şekilde İmparator Hadrian Dönemine (M.S. 117—138) tarihlendirilmiştir. Bk. G. Mendel, "Fouilles executees a'Aphrodisias", *CRAI* 1906 1906, 184. tapınağın mimarîsi konusunda son yıllarda Dr. Dinu Theodoiescu tarafından yapılan çalışmalar yakında yayınlanacaktır.

6 Erim, *Aphrodisias* (dip n. 2), 54.

7 Gerek Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin " I I I . Araştırma Sonuçları Toplantısı"nda ve gerekse Londra'da yapılan " I I I . Aphrodisias Kollokyumu"nda sunduğum bu çalışmayı hazırlama olanağını bana sağlayan ve her konuda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Kenan Erim'e içtenlikle teşekkür ederim.

Temenos Alanındaki Araştırmalar:

Tapınak ve temenos alanı üzerindeki ilk yüzey araştırmaları İngiliz Dilettanti Derneği tarafından yapılmış ve sonuçları 1840 yılında yayınlanmıştır⁸. Daha sonra Charles Texier 1835 te Aphrodisias'ı ziyaret etmiş, tapınak ve temenosu da içeren kitabını 1849 da neşretmiştir⁹. Her iki yayında da tapınak alanı ile ilgili verilen plan, kesit ve görünüşler günümüz için yetersiz kalmaktadır. 1904 yılında Paul Gaudin ile başlayan ve I. Dünya Harbine kadar aralıklarla devam eden Fransız kazdan¹⁰ ile 1937 de Giulio Jacopi başkanlığında yapılan İtalyan kazdarında¹¹ tapınak alanına mimarî açıdan fazla önem verilmemiş, yayınlanan raporlarda XIX. yüzyıl araştırmacılarına dayanan bazı açıklamalarda bulunmuş ve yeni çizimlere gerek duyulmamıştır. 1961 de New York Üniversitesi profesörlerinden Kenan T. Erim tarafından yeniden başlatılan kazılar¹², tapınak ve temenos alanının daha önceki araştırmacı ve kazıcdarın kabul ettikleri durumdan farklı bir görünüşe sahip olduğunu, verilen bazı bilgilerin eksik, bazılarının ise yanlışlığı ortaya koymuştur.

Konum ve Tanım:

Aphrodit kutsal alanı, Aphrodit tapınağının doğusundaki bir duvar ve buna bağlı olarak tapınağın üç tarafında inşa edilen portiklerle sınırlanmış yaklaşık 63.0 X 94.5 m. boyutlarında dikdörtgen bir alandır¹³ (Fig 1). Bu alan, kent merkezinin biraz kuzeyinde, hemen hemen doğu-batı yönünde yer alır. Bizans Döneminde alan batıya doğru genişletilmiş, kuzeydeki portik belki kaldırılmış ve bu yöne "Kuzey Temenos Kompleksi" ya da "Felsefe Okulu" adı verilen¹⁴ resmî bir yapı inşa edilmiştir.

Kanımıza göre kuzey kanatta bir portik olduğundan söz etmemize karşın günümüzde bu portikten pek bir şey kalmamış gözükmektedir»

8 *Antiquities of Ionia* III, Society of Dilettanti, London 1840, Lev. I-XXVII.

9 Charles Texier, *Descriptions de l'Asie Mineure* III, Paris 1849, 149 v.d., Lev. 150 v.d.

10 M. Collignon, *CRAI* 1904, 803-11; M. Collignon (dip n. 3), 33 v.d.; G. Mendel (dip n. 5), 178-84; A. Boulanger, *CRAI* 1914, 46 v.d.; Th. Reinach, *REG XIX*, 1906, 79-150 ve 205-98 (yazıtlar).

11 G. Jacopi, *ILN* (18 Aralık 1937), 1095-97; G. Jacopi "Gli scavi della Missione Archeologica Italiana ad Afrodisiade" ve L. Crema, "I monumenti architettura afrodisiensi", *MonAnt* 38, 1939-40.

12 Son Amerikan kazılarıyla ilgili yayınlar için Bk. Erim, *Aphrodisias* (dip n. 2), 188 v.d.

13 *Antiquities of Ionia* III. 72 de alanın uzunluğu 370 feet, yaklaşık 112.85 m. olarak verilmiştir. Ancak aynı yayında Lev. XIII deki planda alanın uzunluğu 286.5 feet, yine yaklaşık 88 m. olarak gösterilmiştir. Texier (dip n. 9) de ise alanın boyutlarının 114.65 X 56.25 m. verilmektedir.

14 Erim, *Aphrodisias* (dip n. 2), 73.

Gelecekte bu kanatta yapılacak sondajlarda portik temelleriyle portike ait mimarî elemanların bulunabileceğini ve bu problemin aydınlığa kavuşturulabileceğini ümit ediyoruz.

Çok şiddetli bir deprem sonucu yıkıldığını düşündüğümüz kompleksin doğu tarafı, zamanında çok özenle süslenmiş bir mimarî cephe gösteren duvar ile sınırlandırılmıştı. Birbiri üstüne yıkılarak yığıntı oluşturan parçalara ve Erim'in kazılarıyla açılan kısımların gösterdiği plana göre, bu cephenin zamanında nasd olduğu konusunda açıkça bir fikir edinmemiz mümkündür. Doğru duvar, kilise haline dönüştürülen yapının apsisine sahip arka duvarından yaklaşık 18 m. doğuda uzanır. Bu duvarın ortasında, tapınak uzun aksı ile aynı aksta, söve blokları dahil 3.0 m. genişliğinde bir giriş yer alır. 0.30 m. eninde ve 1.25 m. derinlikteki profilli söve blokları, duvar yüzünden doğu yönde 0.45 m. dışarı çıkarlar. Sövelerin doğu bitiminden başlayan monolitik eşik, sövelerin profil yapan 0.45 m. lik kısmının bitiminde, yani duvar hizasında yaklaşık 0.07 m. lik bir rıht oluşturarak alçalır. Eşiğin giriş aksındaki dış tarafı hafifçe oyularak adeta bir merdiven basamağı şekline sokulmuştur. Geç dönemlerde giriş, merkezi kilise yönünde olan tuğla bir apsisle kapatılmıştır. Apsis ve diğer yapı elemanları ile örtülü olduğu için, eşik taşının batı yönde ne kadar devam ettiği saptanamamıştır. Girişin kuzeyindeki duvar bölümü de yapı elemanları ve molozlarla örtülüdür. Bu nedenle kuzey bölümün nasıl bir plana ve konstrüksiyona sahip olduğu anlaşılamamıştır. Ancak duvarın girişin güneyindeki kısmen açıkta olan bölümü, bu konuda bize oldukça yardımcı olmaktadır.

Buna göre doğu duvar, zeminden 1.45 m. yüksekliğe kadar küçük, kabaca işlenmiş dikdörtgen taşlardan oluşturulmuştur. Bu yükseklikten sonra, tapınağa bakan yönde, büyük kesme taşlardan oluşan 0.45 m. yüksekliğinde mermer blok sırası gelmektedir. Blokların üst bitimleri profilli bir silmeye sahiptirler. Duvarın zeminle birleştiği kısımda, yine tapınak yönünde, profilli mermer toechobat blokları sıralanırlar.

1.45 m. yükseklikte başlayan blok sırasının derinliği 0.55—0.90 m. arasında değişmektedir. Buna bağlı olarak bu düzeydeki küçük dikdörtgen taşlardan oluşan kısmın derinliği de farklılık göstermektedir. Toplam duvar kalınlığı kesine taş blokların profilleri dahil 1.60 m. dir.

Gerek içteki blokların ve gerekse toechobat bloklarının profillerinin duvar yüzeyinden birkaç cm. dışarıdan başlaması, zamanında duvar iç yüzünün mermer plakalarla kaplandığını¹⁵ veya yüksek kalitede stuko

15 Krş. Mendel (dip n. 5), 182.

ile sıvandığını açıkça göstermektedir. Duvar dış yüzü de aynı malzeme ile kaplı olmalıdır. Mermer blok sırasından sonra duvar hemen hemen tümüyle yıkıldığından üst kısmın konstrüksiyonu konusunda kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak duvarın yine küçük dikdörtgenimsi taşlardan oluşturulduğunu, her iki yüzünün de mermer plakalarla kaplandığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Aedícula veya nişler oluşturularak adeta bir tiyatro sahne binası gibi görkemli görünüm kazandırılan iç cephede pilasterler, alınlıklar, arşitrav-frizler gibi duvara ankastre elemanlar ile doğu duvarla bağlantısı olmayan diğer mimarî öğeler mermerden yapılmışlardır.

Girişin hemen yanından başlamak üzere kuzeyde¹⁶ ve güneyde 1.10 m. genişlikte, duvardan batıya doğru 0.45 m. çıkan ve zeminden 1.90 m. yükseklikteki plinthoslara oturan, dikdörtgen kesitli pilasterler doğu duvar iç cephesinde belirli aralıklarla yer alırlar. Açıkta olanlara göre girişten başlamak üzere, aks aralıkları ortalama¹⁷: 3.0, 2.65, 3.0, 3.0, 2.65, 3.0 m. dir. Güneydeki son bölüm tamamen örtülü olduğu için ölçülememiştir. Ancak doğu duvarın görülebilen son pilasteri, temenos güney portiğinin sütun dizisi ile aynı doğrultudadır. Bu durumda doğu duvarın halen örtülü olan son bölümü, güneydeki portikin doğu duvarını oluşturmaktadır. Bu durumu göz önüne alırsak, doğu duvarın son kısmında, portik içinde, bir pilasterin olmadığını düşünebiliriz. Pilasterler 0.32 m. yüksekliğinde, Attika-İon tipinde bir kaide ve onun altında yüksekliği 0.10—0.13 m. arasında değişen plinthoslara oturmaktadır. Kaide ve plinthosların yatay kesitleri dikdörtgendir. Geniş platformlar üzerine rastlayan (örneğin 2. ve 3. pilasterler ile 5. ve 6. pilasterler) kaidelerin birbirlerine bakan iç yüzlerinin arka kısımları düz bir şekilde işlenmiştir. Buna karşılık diğer kaidelerin bu bölümlerinde, adeta bir parapet veya bir söve blokunun girebileceği bir kesim, bir dış bulunmaktadır. Ayrıca geniş platformların bulunduğu kısımlarda duvar yüzü pilasterlerin hemen arka bitiminden başlarken diğer bölümlerde duvar içine doğru 0.35 m, girinti yaparak bir niş oluşturmaktadır. Dikdörtgen kesitli pilaster başlıkları Korinth tipindedir.

Girişin yanındaki pilasterler, doğu duvardan 2.10 m. batıya doğru çıkan 1.10 m. genişlikte bir duvara otururlar. Güneye doğru ikinci ve

16 Hemen hemen tümü örtülü olan kuzey bölümü, güneyin simetriği olduğunu düşündüğümüzden güney bölüm için yaptığımız tanımların kuzey taraf için de geçerli olduğunu belirtmek isteriz.

17 Aphrodisias'taki diğer yapılarda olduğu gibi bu yapıda da ölçülerin uyumsuz olduğu görülmektedir. Örneğin bazı pilasterler 0.87 m., bazıları 0.83 m. genişliktedir. Bu nedenle ölçülerin verilmesinde ortalama kelimesini kullandık.

üçüncü pilasterlerin oturduğu yine 2.10 m. derinlikteki duvar ise 3.50 m. genişlikte, tabernacle gibi bir platform oluşturur. Dördüncü ve yedinci pilasterler altındaki duvar, girişin hemen yanındakiyle; beşinci ve altıncı pilasterler altındaki ise ikinci ve üçüncü pilasterlerin oturduğu duvar ile simetrik (Fig. 1). Büyük bir olasılıkla bu düzenleme, örtülü olan kuzey bölümde de güneyin simetriği olarak devam ediyor olmalıydı.

Duvarların veya platformların uçlarında, pilasterlerle aynı aksta, yivsiz monolit sütunlar yer almaktaydı. Sütunların alt ve üst çapları 0.77 m. ve 0.69 m. dir. Sütunlar 1.10 X 1.10 X 1.13 m. boyutlarında kare biçimli plinthoslara oturan Attika-İon tipi kaidelere sahiptirler. Korinth tipindeki sütun başlıkları 0.74 m. yüksekliktedirler.

0.94 m. yükseldikteki arşitrav ve friz tek bir bloka işlenmiştir. Arşitrav birbirinden inci-makara dizisi ile ayrılmış, aşağıdan yukarıya doğru 0.09, 0.10, 0.12 m. lik üç faskiaya sahiptir. Arşitrav tacı, yumurta frizi ve onun üstündeki lotus-palmet sıralarından oluşan bir süsleme taşır. 0.36 m. yükseklikteki friz, Aphrodisias'ta çok sevilen, çiçek ve yapraklardan oluşan kıvrık dal (ranke) motifleri ile bezenmiştir. Friz tacı ise inci-makara dizisinden oluşan bir astragal ve üzerinde yumurta ve ok uçlarından meydana gelen ton kymasına sahiptir. Girişin hemen güneyindeki duvar üzerinde rastladığımız bir arşitrav-friz blokunun üç cephesi de yukarıda tanımladığımız şekilde işlenmiştir. Blokun dördüncü cephesi ise, ona dik bir eleman ya da duvar ile birleşebilecek biçimde bir ke* sim gösterir. Bu nedenle bu blokun girişin yanındaki birinci pilaster ve sütun üzerinde durduğunu düşünüyoruz. Alanda, geniş duvarın veya platformların üst yapısını oluşturacak arşitrav-friz bloklarına da rastlamak olasıdır. Bunların ön cepheleri yukarıdaki örnekte olduğu gibi süslenmiş, yanları (başları) ise bir başka blokla birleşecek şekilde eğimli olarak kesilmiştir.

Yüzeyde görülen mimari elemanların ilginç olan bir türü de bazıları üçgen, bazıları ise yarım daire kemerli Suriye tipi alınlık bloklarıdır. Yaptığımız incelemeler sonucu yüzeyde dört adet kemerli (lüneta), iki adet de üçgen şekilli alınlık bloku saptadık. Kemerli olanların tympanonunda, kabartma olarak, bir tür geniş ağızlı balta veya kalkan, üçgen olanlarda ise yuvarlak kalkan tasviri vardır. 0.84 m. yükseklikte ve 2.24 m. uzunluktaki bu bloklar, ön cephelerinden itibaren belirli bir derinliğe kadar düzgün işlenmiş, arka tarafları kaba bırakılmıştır. Bu işlenişlerine göre bunların kesin olarak doğu duvara ankastre şekilde, bir niş üzerinde kullanılmış olduklarını söyleyebiliriz.

Mevcut parçalara göre giriş kapısının üzerinde üçgen alımlıklı beşik çatı olmalıdır. Bazı alımlık parçalarının yan akroter bölümlerinde saptadığımız kesimlere göre buralarda zamanında bronz heykellerin bulunduğu anlaşılmaktadır, ileride yapacağımız çalışmalarla cephenin rekonstrüksiyon çizimini yapabileceğimizi ümit ediyoruz.

1961'den itibaren yapılan kazıların da yardımı ile güney kanat konusunda doğu cepheye oranla daha çok bilgi sahibiyiz. Bu tarafta, tapınağın güney pteronundan 14.33 m. de¹⁸ başlayan bir portik, başka bir deyimle bir stoa yer almaktadır (Fig. 1). Bugün oldukça büyük bir bölümü açılmış ve çoğu elemanları in situ olan portiğe, rıht yükseklikleri aşağıdan yukarıya doğru 0.295, 0.333, 0.295 m. lik iki basamakla ulaşılmaktadır (Fig. 2). Basamak genişlikleri ise yine aşağıdan yukarıya doğru 0.565 ve 0.658 m. dir. Arka yüzleri kaba işlenmiş stylobat blokları yaklaşık 1.10 m. genişliktedir. Portikin tabam hemen hemen stoaların tümüne yakın bir kısmında olduğu gibi¹⁹ sıkıştırılmış toprak olmalıydı. Portik genişliği konusunda şimdilik kesin bir ölçü verememekteyiz. Ancak daha önce kazdan alanlarda, stylobat arka yüzünden 4.60 m. uzaklıkta ve 1.30 m. kalınlıkta bir duvar ortaya çıkarmıştır. Stylobat düzeyinden yaklaşık 2.5 m. kadar aşağı bir düzeyde olan bu duvarın, stylobat temelini oluşturan duvarla aynı teknik ve işçilik özellikleri göstermesi ve ona paralel olarak uzanması, onun stoa arka duvarı olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Buna göre portik genişliğini dıştan dışa 7.05 m. olarak kabul edebiliriz.

Stylobat blokları ile altındaki ikinci basamakların rıhtları özel bir şekilde profillendirilmişlerdir. Özellikle ikinci basamaklar adeta tiyatro oturma sıraları gibi iç bükey bir şekilde işlenmişlerdir (Fig. 2). Stylobat blokları üzerinde, yer yer, 0.40 X 0.80 m. boyutlarında ve 0.05 m. derinlikte bir kesim yapılarak adeta bir merdiven basamağı oluşturulmuştur. Benzer şekilde bir basamağın doğu duvardaki girişte de oluşturulduğundan daha önce söz etmişitk. Portikonun sütunları 0.90 X 0.90 m. kesitli, 0.59 m. yükseklikteki pedestallere oturmaktadırlar (Fig. 2). Sütun kaideleri 0.338 m. yükseklikte ve Attika-İon tipindedirler. Yivsiz monolit mermer sütunların üst çapları ortalama 0.57 m., alt çapları 0.62 m. dir. Sütunların çapları ve uzunlukları farklıdır. Ancak 4.78 m. yi ortalama-

18 Portik stylobatının dış yüzüne kadar olan ölçü verilmiştir.

19 J.J. Coulton, *The Architectural Development of the Greek Stoa*, Oxford 1976, 146; S. Doruk, *Batı Anadolu'da Helenistik Çağ Stoaalan*, Ankara 1978 (Yayınlanmamış doktora tezi), 83.

APHRODISIAS
TEMENOS-S'OUTH AND WEST
PORTICO

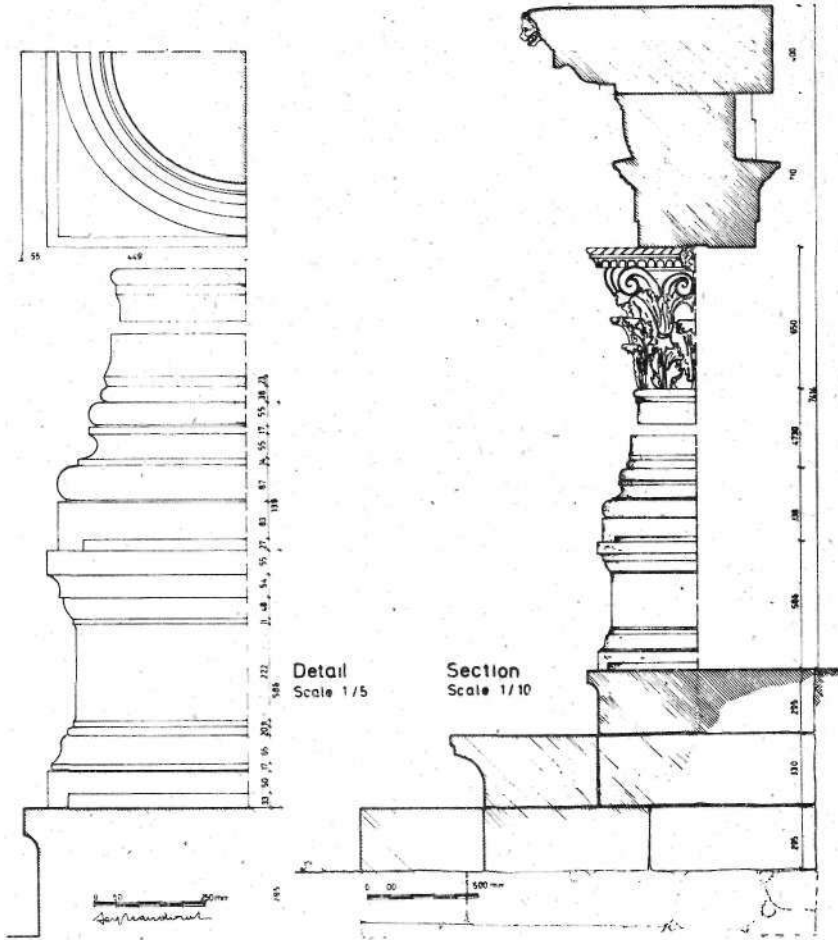

Fig 2.

ma sütun gövdesi yüksekliği olarak kabul edebiliriz. Korinth tipi sütun başlıklarının yüksekliği doğu cephedekilerden azdır.

0.70 m. yükseklikteki arşitrav ve friz tek bir blokta işlenmiştir. Doğu duvardan farklı olarak arşitravlar iki faskialıdır ve faskia geçişlerinde inci-makara dizisi yoktur (Fig. 2—3). Arşitrav ve friz tacı ise

ölçüleri bakımından doğudakilerden küçüktür. 0.53 m. genişlikteki arşitrav soffitinin ortasında 0.10 m. genişlikte bir soffit bantı yer alır. Bu bantlarda stilize edilmiş sarmaşık, asma, zeytin, defne, akşam sefası gibi bitkisel motifler vardır. Her bir arşitrav-friz blokunun arka cephesinin yanlarında, friz kısmına rastlayan bölümde, portik tavan ana kirişlerinin oturtulması için yuvalar açılmıştır (Fig. 2 kesit). Bunların ölçülerine göre portik çatısını taşıyan ahşap kirişler yaklaşık 0.20 X 0.30 m. boyutlarında dikdörtgen kesitli olmalıdırlar.

Arşitrav bloklarının bazı kısımlarında antik dönemlerde yapılan onarım izleri görülmektedir. Özellikle arşitrav ve friz tacı gibi blok yüzünden çıkıntı yapan narin kısımların süslemeli, kırılan bölümleri kesilerek buraya işlenen yeni parça monte edilmiştir. Bu montajda metal saplama gibi bağlayıcı elemanlar kullanılmamıştır. Ayrıca geçme için kesimler de yapılmamıştır.

Korniş ve sima tek bir blokta işlenmiştir. 0.40 m. yükseklikteki bu bloklarda, en altta dış sırasını içeren lon profilli korniş bölümü, alanda saptayabildiğimiz parçalara göre iki farklı türde işlenmiştir. Bazı parçalarda korniş soffiti yatay bir banttandır oluşur (Fig. 3A). Yumurta dizisiyle (lon kyması) çevrelenmiş yapraklarla süslü bir modillion veya konsol ve aralarında kaset şeklindeki bezemeler bu alanı doldururlar. Diğer tipte ise dış sırasının üzerinde yer alan korniş soffiti kyma rekta profilinde yapraklarla süslenmiştir (Fig. 3B). Her iki tipte de sima, kyma reversa profilindeki lesbos yaprakları (kyması) ile süslü küçük bir bant ve onun üzerinde, geleneksel sima profili olan kyma rekta profilli bir bölümden oluşmuştur. Sima bloklarının üst yüzeyinde yağmur oluğu yoktur.

Güney portikin batı portik ile birleştiği köşede yaptığımız temizlik çalışmaları sırasında, büyük bir olasılıkla batı portikin güney bitimine ait köşe arşitravını saptadık. Bu arşitravın sol yan yüzü erkek olarak tanımladığımız biçimde çıkıntılı işlenmiştir.

Yaptığımız arşitrav ölçümlerine göre sütun aks aralıkları 2.64-2.95 m. arasında değişiklik göstermektedir. Ayrıca stylobat blokları üzerinde, pedestallerin köşelerinin oturacağı yerler ve aksları çizgi ile işaretlenmiştir. Bunlara göre de sütun aks aralıklarının eşit olmadığı anlaşılmaktadır.

Batı taraf, kilisenin ön duvarından 6.15 m. uzaklıkta başlayan ve güneydeki portik ile aynı özellikler gösteren bir portike sahiptir. Güney portikin tiyatro oturma sıraları gibi profillendirilmiş üç rıhtlı krepisi batı kanatta da devam etmektedir. Portikin kuzey uca yakın pedestalli bir

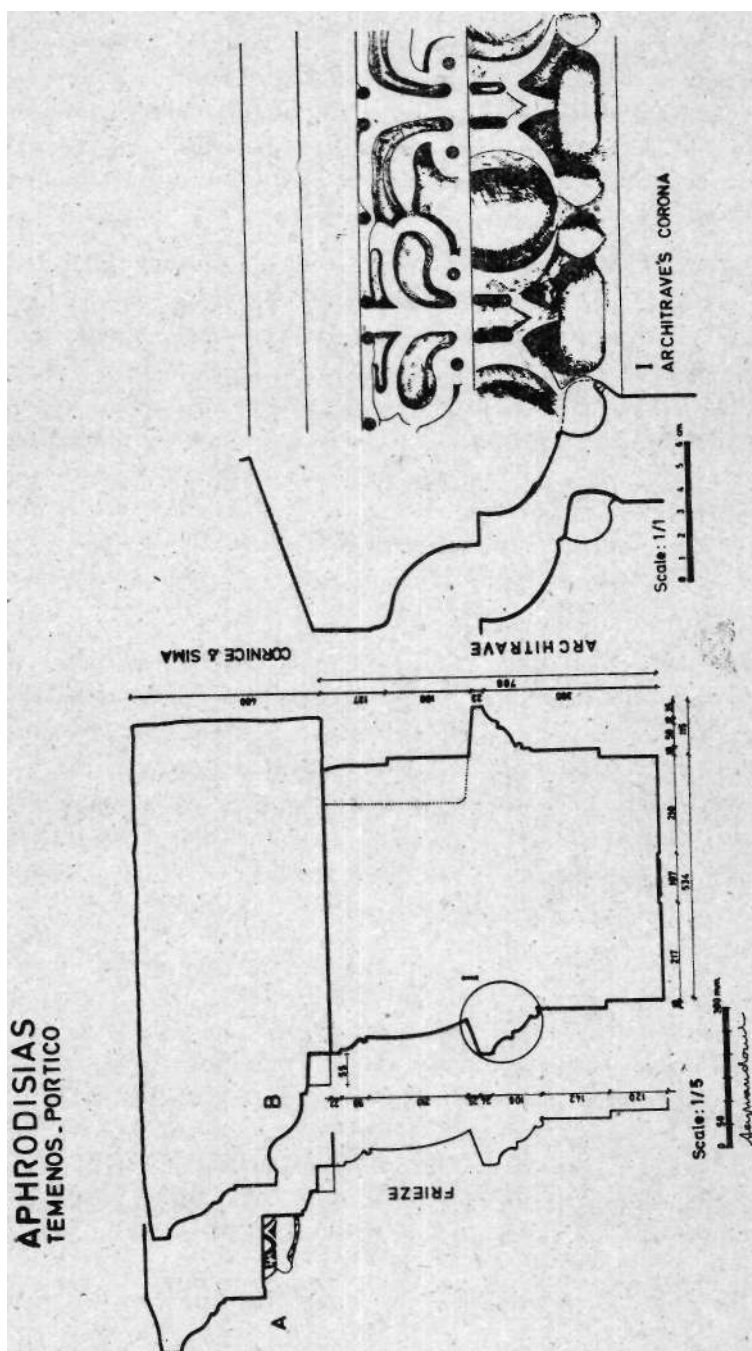

Fig 3.

sütunu ve güney portike yakın pedestalli iki sütunu, başlıkları ve arşitravı dahil in situ olarak günümüze kadar korunmuşlardır. Bunların dışında bazı pedestaller de in situ durumdadırlar. Bu bölüm Bizanslılar tarafından çok değiştirildiğinden portik arka duvarını saptayamadık. Ancak burada yapılacak kazılarla arka duvar temellerinin bulunabileceğini ümit ediyoruz.

Batı tarafta satıhta görüleri arşitrav-friz blokları, güney kanattakilerle ölçü ve süslemeler açısından benzerdirler. Yaptığımız incelemelerle bu taraftaki arşitravlardan altısının, alttan ikinci faskialarında yazıt taşıdıklarını saptadık. Bunlardan ikisi kilisenin kuzey avlu duvarında yapı taşı olarak kullanılmıştır. Hadrianus Avgustus ibaresini taşıyan ve A 12 olarak numaraladığımız blokta faskianın tümü yazıtlıdır. Onun hemen yanındaki A 1 i olarak işaretlediğimiz blokta ise yazıtın yalnız sondaki iki harfi korunmuştur. Diğer dört bloktaki harfler ise daha sonraki dönemlerde taşçı kalem ile düzenlenerek silinmiştir. Buna rağmen kazı epigrafisi Miss. Reynolds'ın sabırlı çalışması sonucu bu yazıtlar kısmen de olsa okunabilmiştir²⁰.

Alandaki arşitravlardan üçü köşe arşitravidir. Dişi olarak tanımladığımız türde olan bu arşitravların yan taraflarından biri, ortadan itibaren diagonal bir kesim gösterir, ikisinin kesimi, tapınağa bakan iç tarafı cephe kabul edersek solda, birinin ise sağdadır. Bazı arşitravların yan yüzlerinde, inşa sırasında kolayca yan yana getirilebilmesi için kazınmış harfler vardır. Örneğin A1 olarak numaraladığımızda alfa ve beta, bir başkasında beta ve gamma gibi. Numaralandırma sağdan sola doğru yapılmıştır.

SONUÇ

Erim'in kazılarına ve yaptığımız araştırmalara göre Aphrodit Kutsal Alanının üç tarafını portikler çeviriyordu (Fig. 1). Güney ve batıda bunlar saptanmış, ancak kuzey tarafta varlığı henüz kesin olarak anlaşılamamıştır. Girişin bulunduğu doğu tarafta ise tapınağa bakan cephesi çok süslü, tapınak ön sütun dizisinden yaklaşık 41 m. uzaklıkta bir duvar alanı kapatır. Batıdaki portik tapınağın arka sütun dizisinden yaklaşık 12 m.;

20 Büyük bir titizlikle bu yazıtları okumaya çalışan ve eksik bölümlerin ne şekilde tamamlanması gerektiği konusunda yorumlarda bulunan ve görüşleri ile bana yardımcı olan J. Reynolds'a içtenlikle teşekkür ederim. Bu yazıtlar J. Reynolds tarafından Journal of Roman Archaeology dergisinin " I I . Apnrodisias Kollokyumu" na ayrılan bir bandında yakında yayınlanacaktır.

güneydeki, yan sütun dizisinden 14.33 m. uzaklıktadır. Kuzeyde simetrik bir portik olduğunu düşünürsek onun da aynı mesafede başlaması gerekmektedir. Texier'de verilen planda ise²¹ dört tarafın da doğu duvar ile aynı planda olduğu görülmektedir. Araştırmalarımız bu planın yanlış olduğunu ortaya koymuştur. *Antiquities of Ionia*'da verilen planda²² doğu duvarda nişler yoktur ve tapınak aksında tek kapı saptanmasına karşın üç kapı gösterilmiştir. Bu planda batıda ve güneyde sütun dizilerinin varlığına işaret edilmiş ancak portik arka duvarı belirtilmemiştir. Erim'in kazılarıyla açılan kısımlardan anlaşıldığına göre portik genişlikleri dıştan dışa 7.05 m. olmalıdır. Bu kazılarda portik stylobatı ve stylobatın iç yüzünden 4.60 m. uzaklıkta, stylobata paralel olarak uzanan bir duvar ortaya çıkarılmıştır. Bu duvar gerek malzemesi ve gerekse yapım tekniği bakımından stylobat temelini oluşturan duvarla aynı özellik göstermektedir. Bu duvarı portik arka duvarı olarak kabul ediyor ve ayrıca bu duvarla Hellenistik Dönem tapınağının temelleri arasındaki benzerliğe dikkati çekiyoruz.

Güney cephe için *Antiquities of Ionia*'da verilen çizim²³ ile Texier'in çizimleri²⁴, ölçü ve profiller bakımından bizim çizimlerimize yakındır. Ancak şunu belirtmek isteriz ki yapıya ait bir mimarî parçada bile aynı elemanların profilleri ve ölçüleri farklılıklar göstermektedir. Örneğin bir faskia başlangıçta 0.11 cm. yükseklikteyken arşitrav bitiminde 0.12 cm. olmakta veya bir pedestalin bir kenarı 0.89 m. genişlikteyken karşı kenarı 0.92 m. olarak işlenebilmektedir. Benzer şekilde profillerde de aynı şablonu uyulmamıştır. Hatta sütun yüksekliklerinin ve aks aralıklarının eşit olması gerekliliği kuralı bile ihmal edilmiştir. Bu bakımdan ufak ölçü ve detay farklılıklarını normal kabul etmemiz gerekir.

Doğu duvar iç cephesinin ne şekilde olduğu konusu henüz çözümlenmemiştir. Texier'in bu cephe için önerdiği restitüsyon çizimi²⁵, duvarın gösterdiği gerçek plana uymadığı için hatalıdır. Örneğin bir pilaster ve önündeki bir sütun tarafından taşınan üç cepheli arşitrav-friz içeren çıkmalara plan ve cephe çizimlerinde işaret edilmemiştir.

Mimarî süslemeler açısından incelediğimizde parçalar arasında bazı stil farklılıkları görebiliriz. Örneğin İon kymâları ve inci-makara dizilerinde hem işleniş hem de boyut olarak farklı tiplere rastlamamız müm-

21 Texier (dip n. 9), Lev. 151.

22 *Antiquities of Ionia* III, Lev. XIII.

23 *Antiquities of Ionia* III, Lev. XXVI.

24 Texier (dip n. 9), Lev. 156.

25 Texier (dip no. 9), Lev. 155.

kündür. Bazı inciler uzun ve yassı, bazıları daha kısa ve oval işlenmişlerdir. Ancak farklılıkların devir özelliklerinden kaynaklandığını söylememiz zordur. Çünkü bir elemanın üzerindeki aynı süslemelerde bile bu farklılığı görebiliriz. Bu nedenle stilistik tartışmalara şimdilik girmek istemiyoruz. Ancak şunu söyleyebiliriz ki yazıtlarıyla dönemi kesin olarak bilinen bazı arşitravların dekorasyonunu gelecekte inceleyebilirsek, şimdiye kadar kabul ettiğimiz bazı stil gelişim kurallarının, değişeceğine inanıyoruz.

Arşitravlardan biri üzerindeki yazıta göre Hadrian Dönemine ait olduğu kesin olan yapının, o dönemde temenos çevresinde yer alıp almadığı konusu da şimdilik çözümlenememiş bir problem olarak durmaktadır. Çünkü arşitrav yazıtlarından birinde "Gençler Gymnasiumu" ibaresi vardır. Bu ifadeden daha sonraki bir dönemde, Hadrian Çağma ait bir gymnasium portikinin parçalarının buraya taşındığı, yazıtlarının silindiği ve bir temenos portiki inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bunun ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Yazıtlı parçaların sadece batı tarafta bulunması ve sayılarının az olması, portikin yalnız bu bölümünde bir değişiklik yapıldığı düşüncesini akla getirmektedir. Batıda portik arka duvarının dahi saptanamamış olması bu düşüncemizi desteklemektedir. Ayrıca arşitrav blokları yanlarındaki harflere göre yan yana getirildiğinde, faskiadaki yazıtların birbirini izlemedikleri görülmüştür. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki muhteşem mimariye sahip doğu duvar ve diğer üç kanat portikleri Hadrian Döneminde inşa edilmişti. Ancak daha sonra belki M.S. IV. yüzyılın ortalarında vukubulan şiddetli deprem²⁶ sırasında bazı kısımlar yıkılmış ve bu arada onarılmıştı. Ayrıca özellikle batı tarafta bazı yeni düzenlemeler yapılmıştı. Gelecekte yapacağımız çalışmalarla bu problemlerin çözüme kavuşturulabileceğini ümit ediyoruz.

26 Erim, *Aphrodisias* (dip n. 2), 34.